

92 Ў-28

БОШ ТАХРИР ҲАЙЪАТИ АЪЗОЛАРИ

Абдужаббор АБДУВОҲИТОВ Алишер АЗИЗХЎЖАЕВ Муроджон АМИНОВ Турғунпўлат ДАМИНОВ
Тўрабек ДОЛИМОВ Нёъматулла ИБРОҲИМОВ Бехзод ЙЎЛДОШЕВ Наим КАРИМОВ Нажмиддин
КОМИЛОВ Жўра МУСАЕВ Элшод НАБИЕВ Абдулла ОРИПОВ Мирзаюсуф РУСТАМБОЕВ Хайриддин
СУЛТОНОВ Нурислом ТЎХЛИЕВ Даврон ШОРАҲМЕДОВ Рустам ШОҒУЛОМОВ Турсунали ҚЎЗИЕВ
Саидахор ҒУЛОМОВ Азим ҲОЖИЕВ Зухриддин ҲУСНИДДИНОВ

358-2004

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»

ISBN 5—89890—080—2

Давлат илмий нашриёти, 2004

ЎЗБЕКИСТОН
МИЛЛИЙ
ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ

7

ПАРЧИН -СОЛИҚ

«Ўзбекистан миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти ТОШКЕНТ

ФАН СОҲАЛАРИ БЎЙИЧА ИЛМИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШЛАРИ АЪЗОЛАРИ*

Адабиёт. Б. ВАЛИХЎЖАЕВ, Р. ИНОҒОМОВ, Т. МИРЗАЕВ, У. НОРМАТОВ, О. ШАРАФИДДИНОВ, А. ҲАЙИТМЕТОВ, И. ҲАҚҚУЛОВ. Амалий ва тасвирий санъат. Н. АБДУЛЛАЕВ, Б. Ф. ЖАЛОЛОВ, А. А. ҲАКИМОВ. Астрономия, геодезия ва космонавтика. С. П. ИЛЁСОВ, А. А. ЛАТИПОВ, М. М. МАМАДАЗИМОВ, К. Т. МИРТОЖИЕВА, Н. НИШОНБОВ, С. Н. НУРИТДИНОВ, И. САТТОРОВ. Биология. Ж. АЗИМОВ, О. АШУРМЕТОВ, О. МАВЛОНОВ, Ў. ПРАТОВ, Б. О. ТОШМУ-ҲАМЕДОВ, Ж. Ҳ. ҲАМИДОВ. География, геология ва геофизика. Қ. Н. АБДУЛЛАБЕКОВ, Ш. А. АЗИМОВ, Х. А. АКБАРОВ, Б. О. БАҲРИДДИНОВ, О. БЎРИЕВ, Ш. С. ЗОКИРОВ, Б. А. ИСАҲОЖИЕВ, Т. МИРЗАЛИЕВ, И. М. МИРХЎЖАЕВ, Р. А. НИЁЗОВ, Ф. А. УСМОНОВ, Т. Ш. ШОЁҚУБОВ, А. А. КДЮМОВ, П. Н. ҒУЛОМОВ, Дин тариқи. А. АЗИМОВ, М. ИМОМНА-ЗАРОВ, А. МАНСУРОВ, А. Қ. МЎМИНОВ, А. А. ҲАСАНОВ. Жисмоний тарбия ва спорт. А. ИМОМХЎЖАЕВ, Т. С. УСМОНХЎЖАЕВ. Журналистика. Х. ДЎСТМУҲАММАД, А. МЕЛИБОВ, Т. ПИДАЕВ. Иқтисодиёт. С. САЛИМОВ, М. ШАРИФХЎЖАЕВ, Ш. ШОДМОНОВ, А. ЎЛМАСОВ, О. ҲИКМАТОВ. Кимё. С. Н. АМИНОВ, М. АСКДРОВ, Қ. АХМЕРОВ, Ф. ЙЎЛДОШЕВ, А. ЙЎЛЧИБОВ, Т. ОТАҚЎЗИЕВ, Н. ПАРПИЕВ, С. ҲАМРОЕВ. Математика. Т. АЗЛАРОВ, А. АЪЗАМОВ, Ш. А. АЮПОВ, Ш. ЁРМУҲАМЕДОВ, Т. ЖЎРАЕВ, М. САЛОҲИДДИНОВ, А. САЪДУЛЛАЕВ, Б. ШОИМКЎ-ЛОВ, Ж. ҲОЖИЕВ. Меъморлик. П. Ш. ЗОҲИДОВ, Ҳ. ПЎЛАТОВ, Э. В. РТВЕЛАДЗЕ. Мусиқа. Р. С. АБДУЛЛАЕВ, А. Ф. НАЗАРОВ, Р. Ю. ЮНУСОВ, Т. Б. ҒАФУРБЕКОВ. Педагогика. Й. АБДУЛЛАЕВ, Қ. ЙЎЛДОШЕВ, Д. Ш. ШОДИЕВ, К. ҲОШИМОВ. Тарих. А. АСКАРОВ, О. БЎРИЕВ, Ҳ. ДАДАБОВ, Х. ЖУМАНАЗАРОВ, А. ЗИЁЕВ, Ҳ. ЗИЁЕВ, М. ИСҲОҚОВ, А. Р. МУ-ҲАММАДЖОНОВ, Ш. ПИРИМКЎЛОВ, Қ. РАЖАБОВ, Т. ҒИЁСОВ, Х. ҒУЛОМОВ. Театр, кино, цирк, хореография, балет. Т. БАЯНДИЕВ, Ж. ТЕШАБОВ, Т. ТУРСУНОВ, М. Х. ҚОДИРОВ. Техника. Ф. АБДУЛЛАЕВ, Э. ЁҚУБОВ, Р. ЗОҲИДОВ, Т. РАШИДОВ, Р. ТОЖИЕВ, Х. ХУДОЙНАЗАРОВ, Т. ШИРИНҚУЛОВ, С. ҚОДИРОВ, Э. ҚОСИМОВ. Тиббиёт. С. АРИФОВ, С. БАҲРОМОВ, Ў. Б. ЗОКИРОВ, Ш. И. КАРИМОВ, Н. М. МАЖИДОВ, Ш. Ш. ШОВАҲОВ, Н. Х. ШОМИРЗАЕВ, Э. Й. КОСИМОВ. Тилшунослик. А. АБДУАЗИЗОВ, А. ДАВЛЕТОВ, Н. МАХМУДОВ, М. МИРТОЖИЕВ, А. НУРМОМОНОВ, Ш. ШОАБДУРАҲМОМОНОВ. Фалсафа. Ў. АВИЛОВ, Ҳ. АЛИҚУЛОВ, А. М. ЖАЛОЛОВ, Қ. Н. НАЗАРОВ, Б. О. ТЎРАЕВ, М. М. ҲАЙРУЛЛАЕВ, Ғ. Б. ШОУМАРОВ, М. ҚОДИРОВ. Физика. К. МУҚИМОВ, Э. НАЗИРОВ, А. С. НУЪМОНХЎЖАЕВ, У. Ҳ. РАСУЛОВ, Н. Й. ТЎРАЕВ, Қ. Ғ. ҒУЛОМОВ, П. Қ. ҲАБИБУЛЛАЕВ. Халқаро муносабатлар ва сиёсатшунослик. Ш. М. АБДУЛЛАЕВ, Р. З. ЖУМАЕВ, В. С. КИМ, М. Ҳ. РАҲМОНҚУЛОВ, А. Х. САИДОВ, И. Қ. ФОЗИЛХЎЖАЕВА, А. М. ҚОСИМОВ. Қишлоқ хўжалиги. Б. Ж. АЗИМОВ, Ш. АКМАЛҲОМОНОВ, С. Н. АЛИМУҲАМЕДОВ, Ҳ. БЎРИЕВ, У. НОСИРОВ, Ш. НУРМАТОВ, А. ЭРМАТОВ. Ҳуқуқ. Ғ. А. АБДУМАЖИДОВ, Й. О. ЖЎРАЕВ, А. ИНОЯТОВ, Э. Х. НОРБЎ-ТАЕВ, Х. Р. РАҲМОНҚУЛОВ, А. С. ТУРСУНОВ, А. ТЎЛАҒАНОВ, М. М. ФАЙЗИЕВ.

* Бош таҳрир ҳайъати аъзолари рўйхатга киритилмади.

«ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ» ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ

Директор - Н. ТУҲЛИЕВ.

Директор ўринбосарлари — Д. А. ШОРАҲМЕДОВ,
М. Н. АМИНОВ.

Масъул котиб — Ф. ҲАСАНОВ.

Илмий-методика ва сўзлик бўлими. М. ИСЛОМБЕКОВА
(етакчи илмий муҳаррир), С. МИРЗАБЕКОВА (1-тоифа-
ли илмий муҳаррир), Ф. ШАМСИЕВА, З. ҒУЛОМОВА
(2-тоифали илмий муҳаррирлар).

Биология, тиббиёт ва кимё илмий таҳририяти. Х. ЗОКИРОВ
(мудир), С. ИБРОХИМОВА, О. МАВЛОНОВ, Р. МАЪРУ-
ПОВ (етакчи илмий муҳаррирлар).

География ва геология илмий таҳририяти. А. АБДУРА-
ҲИМОВ (мудир), ҲАЛИМУҲАМЕДОВА (етакчи илмий
муҳаррир), И. КАРИМОВ (1-тоифали илмий муҳаррир),
О. ИСАҲОЖИЕВА (2-тоифали илмий муҳаррир).

Иқтисодиёт ва қишлоқ хўжалиги илмий таҳририяти.
С. ХОЛНАЗАРОВ (мудир), И. АБДУЛЛАЕВА (1-тоифали
илмий муҳаррир), С. ЙЎЛДОШЕВ (2-тоифали илмий
муҳаррир).

Комплекс мақолалар ва педагогика илмий таҳририяти.

А. МАЖИДОВ (мудир), С. ТОИРОВ (етакчи илмий муҳаррир).

Маданият ва санъат илмий таҳририяти. М. АШИРОВА (мудир), Ш. АЛИМОВА, О. БЕКОВ, М.
ҒАФФОРОВА (етакчи илмий муҳаррирлар).

Тарих илмий таҳририяти. Г. ХЎЖАЕВА (етакчи илмий муҳаррир), И. МЕЛИҚУЛОВА (1-тоифали илмий
муҳаррир). Тил ва адабиёт илмий таҳририяти. А. МАДВАЛИЕВ

(мудир), Ҳ. АБДИЕВ (етакчи илмий муҳаррир). Фалсафа ва ҳуқуқ илмий таҳририяти. С. МУСАЕВ (мудир),
Н. МУТАЛОВ (етакчи илмий муҳаррир), Р. БАРАТОВ (1-тоифали илмий муҳаррир). Физика,
математика ва техника илмий таҳририяти.

Э.ИНОҒОМОВ (мудир), М. МИРБОБОЕВ, М.РАСУЛО-ВА (етакчи илмий муҳаррирлар),
Х.ПЎЛАТХЎҶАЕВ (1-тоифали илмий муҳаррир), Ж.ЮНУСОВ (2-тоифали илмий муҳаррир).
Ишлаб чиқариш, харитаграфия ва безак бўлими. И.Р.ҲОДИЕВ (бошлиқ), А.БУРҲОНОВ (бош рассом),
М.ОЛИМОВ (етакчи техник муҳаррир), А. ЭҒАМБЕРДИЕВ (етакчи илмий муҳаррир), А.ЁҚУБЖОНОВ
(етакчи илмий программист), А.СУЛАЙМОНОВ (суратчи), М.АБДУЛЛАЕВА, Д. ҲАСАНОВА, С.
САФАРОВА (операторлар).

п

ПАРЧИН (форс.) — меъморлик безак-ларида ишлатиладиган сирланган сопол тахтачалар; турли рангларда сирланиши б-н қоши~~на~~ фарқ қилади. Нақш, ёзув, тасвирлар ишлаш (мозаика)да П.дан фойдаланилади. Шабли: тенг томонли учбурчак, мурабба, тўртбурчакли, баъ-зан 6, 8 қиррали ҳам бўлади. Уста П. усулида безак яратиши учун аввал хом лойдан тахтачалар тайёрлайди, уларни хумдонда пишириб сопол ҳолига келтиради, сўнг устидан сир беради (бўй-ди). Сирланган тахтачалар хумдонда яна пишириб олинади, шундан сўнг бино-лар беагида ишлатилади. Ўзбекистон ҳудудида П. б-н безатилган меъморий обидалар кўп (Регистон ансамбли ва б.). Ҳоз. кунда ҳам меъморликда П. кенг қўлланилади (Халқлар дўстлиги саройи, Олий Мажлис, Ўзбекистон консерва-торияси биноларида ва б.). ПАРЧИНЛАШ — лист металл ҳамда прокат материаллардан ясаладиган конструкция элементларидан парчин михлар ёрдамида ажралмас бирикма ҳосил қилиш. Парчин мих — тана ва каллақдан иборат маҳкамлаш детал. П. куйидаги амалларни ўз ичига олади: парчин мих ўрнини очиш (пармалаш ёки ўйиш); парчин михнинг яширин каллагига уя очиш (зенкерлаш ёки штамплаш); парчин михни тешикка ўрнатиб, иккинчи томонидан каллак ҳрсил қилиш (пресслаш ёки уриш). П. болғалар, пресслар ва автоматлар ёрдамида бажарилади. П. болғаси — зарб берувчи пневматик машина. Парчин михда каллак ҳосил қилиш учун ишлатилади.

к

Парчинлаш. 1-расм. Парчинлаш амаллари: а — тешик очиш; б — яширин каллакка уя очиш; в — парчин михни қўйиш; г — янги каллак ҳосил қилиш; / — қўйиладиган каллак; 2 — тана; 3 — бириктирувчи каллак; 4 — қисқич; 5 — тутқич.

П. машинаси парчинлаш пресслари ваавтоматларигабўлинади. П. прессла-рида парчин михнинг иккинчи калла-ги ҳрсил қилинади. Парчин мих тана-си икки штамп орасига ўрнатилади. Машина пуансони (зарб бериш дета-ли) бир марта юрганда штамп бир ёки бир нечта парчин михни парчинлайди. П. автоматларида барча операциялар; буюмлар сиртини текислаш, уларни си-қиш, тешик пармалаш ва зенковкалаш, парчин мих ўрнатиш, П., буюмни сил-житиш ва б. бажарилади; бунда меҳа-низмлар автоматик тарзда бошқарилади. П.да қўлланиладиган парчин михлар-нинг ярим доиравий, яширин, цилиндрик, конус каллакли хиллари бор. Улар-нинг ўлчамлари давлат стандартларида белгилаб қўйилади. Стандарт парчин михлардан ташқари махсус: найчали, портловчи ва б. парчин михлар қўллани-лади. Пўлат, мис, латунь, алюминий ва б. материалдан тайёрланади. Парчин мих материали бириктириладиган деталлар материали б-н бир хил олинади.

2-расм. Парчин михлар: а — ярим дойра каллакли; б — яширин каллакли; в — ярим яширин каллакли; г — ясси каллакли; д — каллак ости конуссимон; / — парчин михтанаси; 2 — устки каллак; 3 — бириктирувчи каллак.

П. кемасозлик, вагонсозлик, само-лётсозлик ва б. соҳаларда қўлланилади. Сандиксозликца сандикнинг юз томо-нига гулли нақш чиқариш, тунока б-н ишлаш ҳам П. дейилади. ПАРША — қ. Кал, Калмараз.

ПАРШИН Вил Семёнович (1927.7.12, Тошкент) — график рассом, Ўзбекис-тонда хизмат қўрсатган санъат арбоби (1982). П. Беньков номидаги Республика рассомлик билим юрти (1949) ва Вильнюс Бадий ин-ти (1957)ни тугат-ган. П., асосан, дастгоҳ графикасида ижод қилади. П. ижодига қувноқ кай-фият, очик юмор ҳисси хос, кундалик долзарб ҳаётий масалалар содда шакл-да тасвирланади: «1966 й. 26 апр.дан сўнг» (Тошкент зилзиласига бағишлан-ган) линогравюралар туркуми (1967); «Пахта байрамида» (1967), «Биз шу ерда яшаймиз» (1967) туркумлари; «Навой» альбомуа ишланган гравю-ралар, «Йлк қадамлар» линогравюралар туркуми (1971) ва б.

ПАРҲЕЗ, диета — микдори, кимё-вий таркиби, калориялиги (қуввати) ва пишириб тайёрланиши жиҳатидан махсус танланган овқат рацион, соғ-лом кишилар ҳамда беморларга мўлжалланган овқатланиш режими. П.да организмнинг озиқ-овқатларга бўлган физиологик эҳтиёжи қондири-лади.

Беморларга П. буюрилганда моддалар алмашинуви ёки бирор аъзо функция-си бузилган бўлса, унинг фаолиятини тиклаш кўзда тутилади. Бунинг учун баъзи озиқ-овқат маҳсулотлари махсус усуллар б-н қайта ишланади. Яра қа-саллиги, колит, ёғ босиш ва б. касал-ликларда П. кенг қўлланади. Касаллик-нинг даври, босқичи ва фазасига қараб, П.нинг бир неча варианты тавсия эти-лади. Касалхонада даволанаётган бемор-га врач кам овқат ейиладиган кунлар (мас, 1—2 кун) белгилайди. Бу кун-ларда беморни атайлаб қисман оч қўйиш учун алоҳида рациондан фойдаланилади. Ўз билгича П. танлаш ёмон оқибатларга сабаб бўлиши мумкин (яна қ. Парҳез билан даволаш). ПАРҲЕЗ БИЛАН ДАВОЛАШ, диетотерапия — баъзи касалликлар (гастрит, энтерит, колит, яра касаллиги, жигар, буйрак хасталиклари ва б.)ни даволаш ва олдини олиш мақсадида пар-ҳездан фойдаланиш. П. б-н д. дори-дар-монлар ва б. даво воситалари б-н бирга қўлланади. П. б-н д. қадимдан маълум, аммо унинг илмий асослари фақат 19-а.нинг 2-ярмида ишлаб чиқиди, бунда рус олимлари И. П. Павлов ва И. М. Сеченов яратган физиологик қоидалар-нинг аҳамияти катта бўлди. П.б-н д.нинг асосий принциплари: овқатланиш рацион, режими ва масаллиқни пишириш усулини белгилашда индивидуал ёндашиш; касалликнинг характери, бе-морнинг ахволи ва организмнинг ўзига хос хусусиятлари, овқатнинг микдор ва сифат жиҳатдан мутаносиб бўли-ши, беморга касаллиги туфайли бирор озиқ модда ёки овқат маҳсулотини бериб бўлмайдиган ёки чеклаб қўйила-диган ҳрлларда рационни оқсиллар, ёғлар, углеводлар, минерал моддалар ва витаминлар бирмунча мувофиқ келадиган қилиб белгилашдан ибo-

ПАС

рат. Шунинг учун П. б-н д. фақат врач маслаҳатига мувофиқ ҳамда унинг ку-затуви остида олиб борилади. Кам ов-қат ейиладиган кунлар буюриш, осон сингадиган овқат ҳисобига унинг си-фатини чеклаш, овқатланиш режими-ни ўзгартириш, масалликларга махсус пазандалик ишлови бериш усуллари П.б-н д.да кенг қўлланади. Бунда ов-қат рационни шифобахш ва тўйимли бўлиши, шунингдек, организмнинг витаминлар, микроэлементлар ва биологик фаол моддаларга бўлган эҳтиё-жини тўла қондириши лозим. Тўйимли овқатланиш организмнинг касалликларга қарши курашиш, ши-кастланган орган ва системалар иши-ни яхшилаш, моддалар алмашинуви-ни ва организмнинг умумий ҳолатини нормаллаштириш имконини беради. П.б-н д. стационар, санаторий-курорт ва амбулатория шароитида қўлланади.

Кам овқат ейиладиган кунлари би-рор хил озиқ-овқат маҳсулоти, маё, олма, творог, сут кун бўйи оз-оздан бериб борилади. Бундай кунларни врач буюради ва унинг назорати остида да-вом эттирилади. Семизлик, атеросклероз, юрак-томир касалликлари, гипертония ва б.да туз ва суюқликни кам истеъмол қилиш ҳисобига овқат миқ-дор жиҳатидан чекланади.

Ейиладиган овқат миқдорини кескин камайтириш фақат стационар шароитида ёки маълум даволаш муассаларида мутахассис врач назоратида амалга оши-рилиши керак, чунки даволашнинг бу усули ҳар кимга ҳам тавсия этилавер-майди. Ўз билгича бу усулни қўллаш ман этилади. Баъзан буткул оч қўйиш сало-матликка жиддий путур етказиши ва айрим органлар (жигар, мия ва б.)да тузатиб бўлмайдиган ўзгаришларни кел-тириб чиқариши мумкин. Ҳар бир организм очликка ҳар хил чидайди, бундай жиддий синовга ҳар қандай организм ҳам бардош беравермайди. Озишни ўйлаб ўз билгича оч юриш парҳезга кир-майди, аксинча моддалар алмашинуви-ни бузиб, касалликка олиб келади.

Овқат маҳсулотларини сифатига кўра чеклашда уларнинг механик ва кимё-вий хусусиятлари ҳисобга олинади. Механик чеклаш деганда дағал, бад-ҳазм овқат маҳсулотлари ёки уларнинг айрим қисмларини, маё, дағал клет-чаткага бой бўлган ўсимлик маҳсулот-лари ҳамда гўштнинг қаттиқ қисмла-рини овқатга ишлатмаслик тушунилади. Кўпроқ йирик тортилган ундан ёпилган нон, турп, шолғом, редиска, карам, бодринг, дуккаклар, тирик-рок қилиб пиширилган бўтқалар чекланади. Механик чеклаш пазандалик ишлови бериш усулида ҳам қўллана-ди, яъни гўшт киймаланади (котлет-лар, биточкилар, фрикаделькалар); сабзавотлар эзилган пюре, запеканка шаклида берилади. Ёрма (перловка, сули, гуруч ва б.)дан тайёрланган шўрвалар эзилтириб пиширилади.

Кимёвий чеклашда ҳазм безла-ри секрециясини кучайтирувчи ва меъ-да-ичакнинг мотор (ҳаракат) функ-циясини қўзғатувчи таомлар кам була-ди, овқат рационда қуюқ бульонлар (гўштли, балиқли, сабзавотли), қовур-малар (котлетлар, бифштекслар, қову-рилган картошка), усти қизартириб пиширилган таомлар, қуюқ ёғли ўткир сардаклар, зираворлар, тузланган бодринг, янги ёпилган юмшоқ нон, қуй-моқлар чиқариб ташланади. Сувда ва бугда пиширилган овқатларда ҳазм без-лари секрециясини кимёвий йўл б-н қўзғатувчи моддалар бир қадар чеклан-ган бўлади. П.б-н д.да беморнинг аҳво-ли, унинг ҳаракат қилиш имконияти ва касаллик характериға кўра белгила-надиган овқатланиш режимига амал қилишга катта аҳамият берилади.

Беморлар қунига 4—5 маҳал овқат-ланиши, овқатланиш орасидаги вақт 4 соатдан ошмаслиги керак. Айрим ҳол-ларда даволаш мақсадида бўлиб-бўлиб овқатланиш режими тавсия этилади, бунда овқат оз-оздан тез-тез қабул қилинади. П.б-н д.да касаллик характериға мое келадиған алоҳида овқат-лар берилади. Ўсимлик маҳсулотлари — янги сабзавотлардан тайёрланган салат-лар, қовун-тарвузлар ҳам парҳез таомлар ҳисобланади, чунки уларда витаминлар, ферментлар, фитонцидлар, микроэлементлар, органик кислота-лар, жуда фойдали, семиртириб юбор-майдиган қанд моддалари (фруктоза-лар) кўп бўлади. П. б-н д.да янги хом сабзавот ва меваларни кўп бериш б-н уларнинг ишқорий таъсири таъминла-ниб, атеросклерозга олиб келувчи аци-дотик (кислоталик) ўзгаришларга бар-ҳам берилади. Ҳатто соғлом кишилар ҳаяжонланганида, кам ҳаракат қилга-нида ва б. нохуш омиллар таъсирида организмнинг сабзавот ва меваларга бўлган эҳтиёжи ортади. Шунинг учун сабзавот ва мевалар бемор ҳамда соғ-лом кишилар ҳаёти учун зарур маҳсу-лотлардан ҳисобланади. Кишининг тез-гина соғайиб кетишини таъминловчи моддалар кўпгина овқат маҳсулотлари-да мавжуд. Улар, айниқса, сут маҳсу-лотлари (кефир, простокваша, сметана, творог)да кўп бўлади. Парҳез хусу-сиятига эга гўшт маҳсулотлариға: ёғсиз мол гўшти, товуқ, қуён гўшти ва жигар қиради. Деярли барча сабзавот ва

мевалар (турп, шовул, дуккаклардан ташқари) парҳез маҳсулотлар ҳисобла-нади. Замоनावий парҳез таомларда одат-даги овқат маҳсулотларидан кенг миқ-ёсда фойдаланилади, лекин улар янги ва сифатли бўлиши керак.

1999 й.да Ўзбекистан соғлиқни сақ-лаш вазирлиги буйруғи б-н 2-ТошТИ ички касалликлар пропедевтикаси қошида диетология маркази ташкил эти-либ, унда ўзбек миллий таомларининг парҳез хусусиятлари урганилмоқда.

Шерзод Зокирхўжаев.

ПАС (Paz) Октавио (1914.31.9 - Мехико — 1998) — мексикалик шоир. Би-ринчи шеърый туплами «Но пасаран» 1936—39 й.ларда Испанияда булган фу-қаролар урушиға бағишланган. «Инсон илдизи» (1937), «Сенинг равшан соянг остида» (1937), «Дунё чеккасида» (1942), «Мадҳия мағзи» (1954), «Қуёш-нинг тоши» (1957), «Яхлит шамол» (1966) ва б. тупламларида П. миллий лирикани бадий кашфиётлари б-н бойитган, фикрларни жамлашга мо-йил, метафораларға бой, юксак руҳи-ятли интеллектуал шоир сифатида на-моён булади. У қад. Мексика ҳамда Осиё халқлари маданий меросига тез-тез му-рожаат этади. «Ёлғизликнинг чалкаш йуллари» (1956) эссе-китобида мекси-каликлар руҳиятини, Мексиканинг тарихий ўзига

хосликларини тадқиқ этади. П.нинг фикрича, шоирнинг ҳоз. жамиятдаги вазифаси инсон ва ташки дунё бирлигини тиклашдир.

П. Мексиканинг Ҳиндистондаги эл-чиси (1962—64), Гарвард ун-тининг фахрий д-ри (1981). Санъат ва сиёсат соҳасидаги бир неча жур.ларга, жум-ладан, «Плурал» («Plural») жур.га бош-чилик килган. Нобель мукофоти лауреата (1990).

ПАСАРГАДА — Қад. Эрондаги шаҳар. Персеполдан 80 км шим.даги қирларда бунёд этилган. Форс қабилаларидан па-саргадлар номидан олинган, бу қабила-га ахоманишр ҳам мансуб булган. Мил. ав. 550 й. П. ёнида форс қўшинлари Мидия шохи Астиаг армияси устидан ғала-ба қрзонган. П.да форс моддий мадания-ятининг энг кдд. обидалари (Кир II са-ройи ва қабри, квадрат минора кўрини-шидаги оташкада), шунингдек, Кир номи қайд этилган миҳхат ёзувлари сақ-ланган. Кир II улимидан сунг П. ахома-ний подшоларитож киядиган муқдд-дас жойга айланган. ПАСКАЛЬ (Pascal) Блез (1623.19.6, Клермон-Ферран — 1662.19.8, Париж) — француз математиги, физик ва фай-ласуфи. «Конус кесимлар назарияси-

ПАСПОРТ

нинг тажрибаси» номли асарида (1639) проектив геометриянинг асо-сий теоремалари-дан бири — Паскаль теоремасини исботлаган (қ. Ик-килик принципи), 1641 й. жамлаш ма-шинасини қурган. Арифметика, сон-лар назарияси, алгебра, эҳтимоллар назарияси, проектив геометрия ва б. со-ҳаларга оид ишлари муҳим. П. биринчи марта математик индукция усулини қўлаган, Шарқ математикларидан мус-тақил ҳолда биномиал коэффицент-ларни ҳисоблаш усулини топган (қ. Арифметик учбурчак). П. қўлаган юза ва ҳажмларни ҳисоблаш усуллари дифференциал ҳамда интеграл ҳисоблар яра-тилишида асос бўлди. П. гидростатика асосчиларидан бири, 1648 й. атм боси-ми мавжудлигини исботлайдиган таж-риба ўтказган. Паскаль қонунини асос-лаган.

П. фалсафий қарашлари б-н рационализм ва скептицизм орасида икки-ланиб турган. Унинг «провинциалга хатлар» асари француз прозаси ва те-атрида муҳим ўрин тутади. П. француз классик прозасининг шаклланишига катта ҳисса қўшган. ПАСКАЛЬ, Па — Халқаро бирликлар тизими СИ да босим ва механик куч-ланиш бирлиги. Қисқача Па б-н белги-ланади. 1 Па 1 м² юзага тик равишда ва бир текисда таъсир этаётган 1 Н куч-нинг ҳосил қилаётган босимига тенг. 1 Па = 1 Н/м² = 0,102 кг куч/см² = 10 дин/см² = 9,87 10⁻⁶ атм = 7,5-10⁻³ мм сим. уст. Б. Паскаль шарафига қўйилган. ПАСКАЛЬ ЧИҒАНОҒИ - тўртинчи тартибли ясси чизиқ. Айлананинг би-рор О нуқтасидан чиққан ватарларини берилган а кесмага узайтириш ва қис-картириш натижасида ҳосил бўлган М ва М_т нуқталар тўплами (расмга қ.) П.ч.нинг Декарт координаталар ти-зилишдаги тенгламаси

$(x^2+y^2-2Rx) = a(x^2+y^2)$, кутб координаталари системасида $\rho = 2L\cos\alpha$, бунда R — берилган ай-лана радиуси. $a=2R$ бўлса, П.ч. кардио-дадан иборат. $a>2R$ бўлса, П.ч. ўзини

Паскаль чиғаноғи.

ўзи кесмайди. П.ч. француз математиги Э.Паскаль (1588—1651, Б.Паскальнмнт отаси) номи б-н аталади.

ПАСКАЛЬ ҚОНУНИ - гидросшати-канинг асосий қонуни. П.қ.га кўра, ташқи кучларнинг суюқлик сиртига берган босим таъсири суюқлик ичида барча йўналишлар бўйича бир хил уза-тилади, яъни ташқи кучларнинг суюқ-лик сиртига босими унинг ҳар бир нуқ-тасига ўзгаришсиз тарқалади. Бу қонун-ни 1653 й.да Б.Паскаль аниқлаган (1663 й.да эълон қилган). П.қ.дан техникада (хусусан, гидравлик прессда) кенг фойдаланилади.

ПАСПОРТ (франц. passeport — портга кириш рухсатномаси) — айрим давлат-ларда фуқаро шахсини тасдиқловчи ҳужжат. ЎзР фуқаросининг П.и — Ўзбе-кистон Республикаси фуқаролигини ва унинг эгаси шахсини тасдиқловчи асосий ҳужжатдир. ЎзР да П. бериш ва ун-дан фойдаланиш, қайд этиш, рўйхат-дан чиқариш тартиби, шунингдек, П. тизими қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик ЎзР Президентининг 1999 й. 26 фев.даги фармони б-н тасдиқлан-ган «Ўзбекистон Республикасида паспорт тизими тўғрисида»ги Низом б-н белгиланади. Мазкур Низомга биноан, Ўзбекистон Республикасининг 16 ёшга тўлган барча фуқаролари ЎзР фуқароси П.ига эга бўлишлари шарт. Хори-жий фуқаролар ва фуқаролиги бўлма-ган шахслар ЎзР ҳудудида Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида белги-ланган ҳужжатлар асосида яшайдилар. П. хорижга жўнаб кетиш чоғида ҳам амал қилади. Хорижга жўнаб кетаётган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун ЎзР фуқароси П.и ЎзР Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда расмийлаштирилади. «Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғри-сида»ги ЎзР қонуни (1992 й. 2 июль)га мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқароси П.и «Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги тўғрисида»ги қонун кучга киргунига қадар ЎзР ҳудудида до-имий яшаб турган шахсларга, «Ўзбекис-тон Республикаси фуқаролиги тўғриси-да»ги қонунга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини олган шахсларга ҳам берилади. ЎзР фуқароси П.ини Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органлари беради. Ўзбекистон Республикасининг хорижда доимий яшайдиган фуқароларига, шунингдек, қонунга мувофиқ, ЎзР фуқаролигини олган шахсларга ЎзР фуқароси П.и Ўзбекистон Республикасининг хориж-даги дипломатия ваколатхонаси ёки консуллик муассасаси томонидан берилади. ЎзР фуқароси П.и бутун Ўзбе-Ўзбекистон Республикаси фуқароси

паспорти. кистон Республикасида ягона намунада ўзбек, рус ва инглиз тилларида, Қрра-қалпоғистон Республикаси учун эса, қорақалпоқ, узбек, рус ва инглиз тилларида тайёрланади ва 32 бетдан иборат бўлади. П.га узбек, рус ва инглиз тилларида (Қорақалпоғистон Республикасида эса — қорақалпоқ тилида ҳам) фуқа-ронинг шахси тўғрисида қуйидаги маъ-лумотлар ёзилади: фамилияси, исми, отасининг исми; туғилган йили, куни, ойи; туғилган жойи; миллати; жинси, шахе ухшашлигини аниқлаш рақами. П.да унинг эгасининг имзоси, П. берган масъул шахе имзоси булиши, шунингдек, П. берилган вақт ва амал қилиш муддати кўрсатилиши лозим. Шунингдек, П.га: балогатга етмаган болалари-нинг фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган йили, куни, ойи; ҳар-бий хизматга муносабати тўғрисидаги; никоҳдан утиш ва никоҳни бекор қилиш тўғрисидаги; паспорт эгасининг яшайдиган ва доимий қайд этилган жойи ҳақидаги; вақтинча қайд этилгани тўғри-сидаги; чет элга чиқиш учун рухсатнома ҳақидаги; хорижий давлатларга кириш учун визалар ҳақидаги маълумотлар ёзилади. Фуқаролар 25 ёшга ва 45 ёшга тўлганда ички ишлар органлари уларга янги П. беради. 45 ёшга тўлган фуқаро-лар П.ининг амал қилиш муддати чек-ланмайди. П. тизими қоидалари бажари-лишини ички ишлар органлари ва ма-ҳаллий ҳокимият органлари назорат қиладилар. Фуқаролар: П.сиз, ёки ҳақиқий бўлмаган П. б-н қайд эттирмай яшаганлик учун, П.ни атайлаб яроқсиз ҳолга келтирганлик ҳамда П.лардан ғаразли мақсадларда фойдаланганлик, П.ни авайлаб сақламай уни йўқотган-лик учун ЎзР қрнунчилигида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

ПАССАЖ

Ўзбекистан Республикаси фукаросига республикадан ташқарига чикиб кетиш чоғида дипломатик П. берилади. Бу ҳуж-жат б-н боғлиқ ҳуқукий жиҳатлар ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг 1995 й. 6 ян-в.даги 8-сон қарори б-н тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасининг дипломатик паспорти тўғрисида»ги Низом б-н тартибга солинади. Дипломатик П.ни ЎЗР Ташқи ишлар вазирлиги 5 й. муддатга беради. Дипломатик П. Ўзбе-кстон Республикасининг мулки ҳисобланади. ПАССАЖ (франц. passage — ўтиш, йўл)

— 1) меъморл икда савдо-сотик ёки шу каби мақсадларда қурилган бино. Иккала томонига дўконлар ёхуд хиз-мат хоналари қаватма-қават ва ёнма-ён жойлаштирилиб, ўртадаги очик саҳ-ни ойна б-н ёпилади; 2) **музыкада**

— тез ўтиб ижро этиладиган, одатда, гамма ёки арпежиога асосланган товуш-лар изчиллиги. Кўпинча виртуоз асар-ларда учрайди.

ПАССАЖ АСБОБИ (франц. passage — ўтиш) — ёриткичларнинг осмон сфе-/юсидаги вертикал дойра текислигидан ўтишини кузатишда, жойнинг географик кенглигини аниқлашда ишлатила-диганасбоб. П.а.ни 1689 й. даниялик астроном О.Рёмер ихтиро қилган. Кейин-чалик (1937) рус астрономи Н.Н. Павлов ёриткичларнинг меридиандан ўтишини автоматик равишда қайд қила-диган фотоэлектр П.а.ни ихтиро қилди. Бу б-н кузатиш аниқлиги оширилди. П.а.нинг кузатиш труба-си фақат вертикал текисликда айлана олади. ПАССАКАЛЬЯ (испанча pasas — ўтмоқ ва calle — кўча) — 1) 16-а.дан меҳмон-ларни кузатиш жараёнида ижро этиладиган тантанавор ёки маршсимон испанча ракс. Жиддий, улуғвор ва кўта-ринки рухда янграйдиган мусиқа асари сифатида 17—18-а.ларда Ғарбий Европа мамлакатларида кенг тарқалган (Г.Пёрселл, К.Монтеверди ва б.). Фран-цияда якка раққос ёки раққоса ижро-сидаги бал ракси (Ж.Б.Люлли ва б.); 2) орган, клавир учун ёзилган вариация шаклидаги пьеса. Мусиқа ўлчови 3/4 ёки 3/2. П., одатда, улуғвор, баъзан ғам-гин, фожиавий характерга эга. Д.Бук-стехуде, Ф.Куперен, И.С.Бах, Г.Гендель ва б. П. ёзган. 20-а. композиторлари иж-о-дида П. туркумли асарлар қисми сифатида кенг ўрин олган (М.Регер, А.Шёнберг, А.Берг, А. Онеггер, Б. Бриттен, П.Хиндемит, Д.Шостакович, Қ. Крра-ев ва б.). Ўзбекистан композиторлари-дан Б.Гиенко, Г.Мушель, М.Тожиёв ва б. ижодида П. намуналари мавжуд. ПАССАТ ОҚИМЛАРИ — океан юза-сида пассатлар таъсирида ҳосил бўла-

диган сув оқимлари. Атлантика ва Тинч океанларда — Шим. ва Жан. П. о., Ҳинд океанида — Жан. ярим шардаги П.о. мавжуд. Пассат шамоллари эсиб турга-нидан П.о. шарқдан ғарбга томон со-атиға 1—2 км тезликда ҳаракат қилади (океанларнинг ғарбий қисмларида бу тезлик соатиға 3 км га етади). П.о. океанларнинг шарқида, антициклон ай-ланма шамолларнинг совуқ оқимлари-дан бошланади; ғарбга силжиган сари анчагина исиб крлади. Экваторда шим.-шарқий ва жан.-шарқий пассатлар таъсирида шим. ва жан. П.о. оралиғида (экваториал) тескари оқимлар вужудга келади. Бу тизим Тинч океанда йил бўйи давом этади; Атлантика океанида езда бўлади; Ҳинд океанида кишки П.о. йўқ, чунки бу океanning шим. қис-ми муссонлар таъсирида бўлади. Океанларнинг ғарбий қисмларида П. о.дан илик оқимлар бошланади. ПАССАТЛАР (голландча passaat) — тропик кенгликларда океанлар устида йил бўйи барқарор эсиб турадиган ҳаво оқимлари. П. тезлиги Ер юзасида 5—6 м/с ни ташкил қилади. Вертикал калинлиги 2—4 км бўлиб, экватор томон ошиб боради. П.га меридиан бўйлаб экватор томон йўналган оқим-лар қўшилади, натижада Шим. ярим шарда П. кўпроқ шим.-шарқий шамол-лар, Жан. ярим шарда эса жан.-шар-кий шамоллар бўлиб эсади. П. субтро-пикдаги антициклонлар б-н чамбарчас боғланган (улар бу антициклонларнинг экватор томондаги чеккаларига қараб эсади). Шамол мароми тез-тез ўзгариб турадиган тропик ўлкаларда П. анча суёт, баъзи жойларда П. ўрнини муссонлар эгаллайди. Экватор яқинида бу-тун тропосфера ва қуйи стратосфера қатламида шарқий шамоллар устунлик қилади. Тропосферанинг юқори қатлам-ларигача кўтарила олмаган П. устида шамоллар ғарбий йўналишга эга бўлади. П. устидаги бу оқимлар антипассатлар деб аталади. П. ва антипассатлар экватор б-н субтропиклар ўртасида циркуляция системасини ҳосил қилади.

П.нинг океанлар юзасида қуйи кенг-ликларга қараб оқадиган ҳавоси сув-дан совуқроқ бўлади. Шунинг учун бу ҳаво тагидан илийди ва тўп-тўп булут-ли конвекция вужудга келади. Лекин бу булутлардан ёгин ёғмайди ва П. ҳукм-рон ўлкаларнинг ҳавоси қуруқ бўлади. Материкларда П. эсадиган жойларда тропик чўллар ҳосил бўлган. Лекин Шим. ва Жан. ярим шарлардаги П. ора-лиғидаги зонада конвекция кучи ва баландлиги кескин ортади; катта ба-ландликларгача кенг булутлар тўдаси юзага келади, улардан жала ёмғирла-ри ёғади. Қуруқликда бу зона нам субэкваториал ва экваториал ўрмонлар зона-сига тўғри келади.

Тоҳир Мухторов.

ПАССИВ, пассивлик (лот. passivus — бефарқ, иродасиз, фаолиятсиз) — атрофидаги нарса ва ҳодисаларга, ки-шиларга нисбатан бефарқ муносабатда бўлиш, фаолиятсизлик ҳолати. ПАССИВ (лот. passivus — ҳаракатсиз) —

1) қорхонанинг ҳамма қарзлари ва маж-буриятлари (активнинг тескари ҳолати);

2) бухгалтерия балансининг ўнг қисми, қорхона маблағларининг пайдо бўлиши, эгаллиги ва мақсадларига қараб гуруҳ-ланган (ўз захиралари, бошқа муасса-салардан олинган қарзлар) молиялаш манбаларини ифода этади.

ПАСТ ТЕМПЕРАТУРАЛАР - криоген температуралар — суёқ ҳавонинг қай-наш т-раси (80К) дан паст т-ралар; Халқаро совуқлик ин-тининг 1971 й.да-ги 13 конгресс ида қабул қилинган тав-сияга биноан, 120 К дан паст т-ралар. Мутлақ ноль т-ра (—273° ёки ОК.) дан ҳисобланиб, кельвинда ифодаланади. П.т.ни ҳосил қилиш ва сақлаб туриш-да, одатда, суюлтирилган газлардан фойдаланилади. Бунинг учун махсус қурилма —